

gyunk a környezetünknek. El kell távolodnunk attól az antropocentrikus világnézettől, amely az embert tekinti a világ középpontjának, és magunkévá kell tenni egy olyan posztumán etikai magatartást, amelyet elsajátítva a bioszféra minden egyes részére tisztelettel tekintünk, és olyan döntéseket hozunk, amelyek ugyan szem előtt tartják a túlélésünket, de a bioszféra egészét védik.

Ez a regény aktív cselekvésre felhívás, az embernek aktívan kell formálnia a bolygót. Létezik az a zöld politika, ahonnan nézve ez a szemléletmód már problémásnak mondható, a geomérnöki technológiák alkalmazása jelenleg például meglehetősen vitatott, de Robinson e tekintetben egyértelmű álláspontot képvisel. Egyelőre szó sem lehet az antropocén végéről, vagyis nem tudunk kilépni abból a geológiai korszakból, amelyet az ember bioszféraformáló tevékenysége határoz meg. Az elmúlt két évszázadban olyannyira belenyúltunk környezetünk alakításába, hogy talán a felelősségteljes lépés épp az, hogy aktívan formáljuk továbbra is, csak épp tudatosan egy egészségesebb bolygó visszahódítását tűzve ki célul, felhasználva erre minden tudásunkat és eszközünket. A bolygó regenerálódásában aktív szerepet kell vállalnunk, minél több faj túlélését biztosítva [és közben tudva, hogy sajnos az eredeti állapot nem állítható vissza, és iszonyatos veszteségekbe kell beletörődnünk].

A regényben bemutatott strukturális változásokra és annak stratégiaépítő intézményére, A Jövő Minisztériumára igen nagy szükség volna a való életben is. Nem valamikor – hanem most, azonnal. Remélem (mert igen, a regény elolvasása után kicsit több reménnyel nézek most a világra), hogy egy ilyen intézmény be tudná indítani azt a szemléletváltást, amelyre épülhet a klímaválság kezelése; és éppen ezért azt is remélem, hogy ez a számos díjra jelölt regény akár inspirálója is lehet egy hasonló szervezet létrehozásának. Túl sok időnk azonban nincs, mert mindaz a fenyegetettség, amely elénk tárul a vaskos könyv oldalain, már itt van a láthatáron. Vagyis valóban égető kérdés, hogy ha az a jövő már itt van, akkor hol van a Jövő Minisztériuma, és mekkora tragédiára lesz szükség ahhoz, hogy az létrejöhessen? [Agave]

LIMPÁR ILDIKÓ

A nyelv határai

LŐRINCZ CSONGOR: *HALLGATAG HANGOLÁSOK. NYELVI ESEMÉNYEK – IRODALOM – ANTROPOLÓGIA*

A nyelvi megelőzőtség mibenléte és a legkülönbözőbb területeken megmutatkozó tapasztalata régóta foglalkoztatja az irodalomtudományt, ahogy természetesen a nyelvfilozófiát is. Csak az elmúlt pár évtizedre koncentrálna példaként említhetnénk a dekonstrukciót, de különböző médiaelméleti vonatkozásokat is, vagy akár a *biosz* és nyelv kapcsolódási pontjait illető kérdésirányokat – eltérő okokból, akár a referencialitás, akár a nyelv medialitása vagy a biopoétika alapfogalmainak kijelölésekor, de mindegyikük számára megkerülhetetlen kérdés lesz a nyelv határait vagy a nyelven kívüli történet rámutatás lehetősége, illetve még inkább ennek korlátai. A *Hallgatag hangolások* fejezeteinek aktualitását éppen az adja, hogy ezt a régóta

fennálló alapkérdést – a filozófiai hagyomány vonatkozó belátásait körültekintően érvényesítve – olyan területeken keresztül fejt ki és alakítja tovább, amelyek jelenleg is a humán tudományok érdeklődésének középpontjában állnak. A vonatkozó kortárs kutatásokra ugyanakkor éppen azért nem is szorulnak rá a relevancia tekintetében, mert folytonosságukban mutatják fel a tárgyalt összefüggéseket, leggyakrabban Heidegger, Nietzsche és Humboldt felől érkezve el és szólva hozzá ezekhez a kurrens irányokhoz. A következőkben ebből a kiindulópontból, a nyelvi megelőzőttség mibenlétének kérdése felől kísérlem meg legalábbis szóba hozni a kötet főbb csomópontjait, ezzel azt állítva, hogy innen nézve olyan ív látszik kibontakozni, amely a fejezetek nagy részét érinti.

A könyv bevezetője nyelv és hangulat vonatkozásában jegyzi meg előzetesen, hogy „egyikőjük felett sem lehet rendelkezni, mindkettejük létmódja megelőzi a reflexív tudat szféráját” [7.], amit, és ennek itt a továbbiakban is különös jelentősége lesz, a nyelv létmódja felől magyaráz: „a kijelentés, a tetikus nyelv, a nyelv valamilyen módon intencionalizálható, tárgyiasítható, jelszerűsíthető formái visszavezetődnek abba az öket megelőző (vagy e formák eróziója révén előálló) *dimenzióba*, amely potencialitásként, virtualitásként, (akár néma) morajként, látenciaként avagy éppen hangoltságként létezik [...]” [8.]. A kötet fejezetei pedig nem csupán az itt felsoroltakon keresztül beszélnek erről a nyelvhez tartozó dimenzióról, de „hangzó nyelv előtti nyelvként” értett hallgatásként, a biopoétika vonatkozásában szóba hozott rezonancia terében, vagy éppen az udvariasság konvenciói és a fordítás kapcsán. Ez a nyelvhez tartozás pedig ebben a kontextusban azt is jelentené, hogy a nyelv ezen „határfenoménei” a nyelv által létesülnek, a nyelvhez tartozó megelőzőttség tapasztalat tehát nem egyszerűen például a nyelv nyilvános jellege és a nyelvműködés lehetséges szinguláris eseményei között, az érzéki tapasztalat és az e tapasztalat folyamatában részt vevő nyelv között áll elő, ahogy nem is a képesség szükségszerűen külsőként tételezhető pozíciójában. Mivel ezek az összefüggések – jó eséllyel az antropológiai horizont miatt – magukon hordozzák a nyelvnek a megelőzőttség fogalma révén kijelölhető jelenlétét és persze ennek megkerülhetetlenségét, felmerül a kérdés, hogy e határfenomének nyelvhez tartozása mennyiben alakítja a megelőzőttség fogalmát. Milyen következményei vannak annak, ha a megelőzőttség viszonyait a fenti idézetekre támaszkodva a nyelven belül, nyelv és határfenomén viszonyában tételezzük, és mennyiben változik ennek folyamánaképpen az antropológiai horizont vonatkozásában, milyen belátásokhoz segíthet hozzá a nyelvi közvetítettség tekintetében?

Ez a kérdés különösen összetett módon kerül elő a biopoétika kontextusában, ami Lőrincz Csongor könyvének már első, három terjedelmes fejezetből álló egységében – *A nyelv mint biosz: (rá)hallgatás és cselekvés között* – középpontba kerül. Jelen keretek között nyilván nincs mód a szerteágazó és alapos érvelés gondolatmenetének rekonstrukciójára, a fentiekben jelölt összefüggések felől ugyanakkor nem csak a nyitófejezetnek a nyelvet organikus egységként értő humboldti kiindulópontját érdemes megemlíteni, de részben ennek magyarázataként az „iterabilitás erejét” is, amennyiben a nyelv „elébe megy az egyes szónak vagy mondatnak”, illetve „követi is azokat” [16.]. A nyelv ilyen értelemben „rezonál tehát az egyes szóban vagy mondatban”, a szinguláris nyelvi események tehát eleve ebben a rezonáns térben kell hogy megtörténjenek, ami nem pusztán az ismétlés szükségszerűen ritmust képző

akusztikus működései miatt, de az értelemképződés szempontjából sem indifferens körülmény. A rezonancia fizikai-biológiai fogalma, ami már ezen a ponton sem csak metaforaként jut szerephez, az „ösztonzés” humboldti elgondolása révén lehet kiterjeszhető a nyelv organikus egységként való tételezhetőségére. Az újramondás mozzanatát magában foglaló megértés mint az ösztonzés kiemelt jelentőségű példája [az ember, amit éppen megértett, azonnal újra kimondja] ugyanis a rezonanciát nemcsak a nyelv megismételhetőségével hozza kapcsolatba, de e nyelvi esemény részévé a hangoztatás egyszerre fiziológiai és önkéntelen beágyazódása révén teszi. Az ösztonzés önkéntelensége ilyen módon a rezonanciát mint „határfenomént” fiziológiai vonatkozásával együtt tünteti fel a nyelv által tartalmazottként, ami e megértéseményt mintegy magában foglalja. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy ez a fiziológiai mozzanat a rezonancia nyelven belüli tartalmazottságát figyelembe véve milyen következményeket hordoz a megelőzöttség tapasztalatának antropológiai indexei szempontjából, amennyiben itt egyfajta kölcsönös tartalmazottságról beszélhetünk, de legalábbis egy olyan kölcsönviszonyról, amely a rezonancia nyelvhez tartozása és a megértés fiziológiai vonatkozásai között képződik.

A biopoétika számára pedig mindez nem csak azért lesz alapvető, mert nyelv és biosz viszonya ebből az irányból újragondolható lehet. A naturához való hozzáférés Gernot Böhme elgondolása szerint szükségszerűen a saját testen keresztül történik, jelen kontextusban ugyanakkor a megértés nyelvi eseménye a rezonancia mozzanata révén már nem független a korporealitástól, az önmagunkhoz és a naturához való közvetítettség tapasztalatának nyelvbe ágyazottsága így alaposabb megvilágítást kap. Az újramondás önkéntelenségének utólag felismerhető tapasztalata nyelv és korporealitás a rezonancia révén közös működéséről értesít. Ezen kívül azonban a humán és a nem-humán létezők elkülöníthetősége és ennek feltételei szempontjából sem indifferens mindez, ha tekintetbe vesszük a nyelvi megértés eseményében teret kapó ösztonzés önkéntelen mozzanatát. A szöveg tehát egy olyan fogalomnak a biopoétika kontextusába történő bevezetését végzi el, amely e kontextus alapkérdéseit érintő belátásokhoz vezethet.

Már az első, Humboldt nyelvelméletét értelmező fejezet sem hagyja érintetlenül az iterativitással mély összefüggésben lévő emlékezet vonatkozásait, ami aztán az ember ígérettevő képességét tárgyaló Nietzsche révén bontakozhat ki, részben ismét a fiziológia vonatkozásában. A fentiekhez kapcsolódva a biopoétika kontextusa az ember humanizációjának kérdését körüljáró *A morál genealógiája* révén kerül itt látótérbe – ahol egyébként a betegség és a rossz lelkiismeret, ami az ember veleszületett, a nemzetségi logikából és az öröklődésből származó adósság képzetének folyamánya, bestialitásként neveződik meg. Az ígéret, amelynek a tudat itt rögzített formájaként érthető, nyelvi meghatározottsága révén megintcsak a már említett előzetességstruktúrának lehet példája; az embert mintegy létrehozza az ígérettevés aktusa, mondhatni rögzíti a nyelv megismételhetőségében, illetve – megintcsak, bár itt nem egészen a humboldti értelemben – az újbóli kimondás lehetősége vagy kényszere révén. Talán érdemes lehet itt tekintetbe venni a genealógiai perspektívát is, hiszen ha az ember – ahogy Nietzsche megjegyzi – már eleve az adósság állapotába születik, akkor máris egy nem általa kimondott ígéretre történő emlékezés köti. Az ígérettevés képessége, ennek szabadsága ugyanakkor az emlékezés (és persze

a felejtés] képességéből származtatható, az ígérettevés által előállított szubjektumot az ígéret mint mnemotechnika hozza létre. Ugyanakkor ez a mindenekelőtt nyelvi létesítés, mivel maga az emlékezet Nietzschénél fiziológiai folyamatok eredménye, amennyiben „minden ideg [...] emlékezik” [66.], ez a nyelvi folyamat tehát, ahogy azt a humboldti rezonancia példáján keresztül láttuk, ez alkalommal is összefonódik fiziológiai folyamatokkal, az előzetesség alapviszonyai ebben a nyelvi-fiziológiai térben tűnnek fel.

A nyelv határfenoménjeivel hozza kapcsolatba ugyanakkor a könyv a hallgatás és a hangoltság jelenségeit is, amennyiben „[n]incs megértés, amely ne bírna már mindig is hangoltsági struktúrával” [81.], és mert a hallgatás itt a hangzó nyelv előttiként tételeződik. A nyelv a kijelentés előtti dimenziójához a szerző itt Heidegger jelenvalólét-fogalma felől közelít, ennek feltárultságaként érti „a beszéd alapvető módusait: a hallást és a hallgatást” [87.]. A hallás azonban a korábbi fejezetek vonatkozó megjegyzéseitől némiképp eltérően „megelőzi az akusztikus észlelést”, a nyelvi és a fiziológiai a nyelv határfenoménjeinek vonatkozásában itt a hallás az akusztikus percepciót a megértés felől kondicionálja. Hallás és percepció megkülönböztetése – miközben persze a hangoltság maga nem marad érintetlen a nyelv materialitásától – a fiziológiai folyamatok olyan leválaszthatóságát állítja, amely a rezonancia és az ígéret kontextusainak körüljárásakor nem volt érzékelhető. Innen nézve lesz különösen releváns az a harmadik fejezetben elhangzó kitétel, miszerint „a gondolat nem egyszerűen lefordítódik a dikcióba[n], hanem a dikció mintegy maga [is] gondolja a gondolatot” [100.]. Mindez pedig akár a rezonancia vonatkozásában is jelentőségre tehet szert, hiszen az iterabilitás, ahogy az már szóba került, elébe megy a mondatnak.

A Vörösmarty-költészetben hangkörnyezetként fellelhető világ, a nyelvi hangoltságnak a lexikai elemeket megelőző – és egyszersmind ezek produktumaként megmutató – jelenléte, az ágens helyett a lírai részvétel [130–131.] a szövegolvasásnak a figyelmes odafordulásból származó olyan megállapításai, amelyek szervesen következnek az első rész minuciózusan épített érvrendszeréből. Az affektusok ebben a poétikában külső eredetűek, a szavak elszenvedésén alapulnak, „a lírai alany által történő megnevezésük maga minősül ezáltal utólagosnak” [141.]. A nyelv előzetessége innen nézve az affektusok uralhatatlanságával társul, a rezonancia működéséhez hasonlóan tehát itt is megmutatkozni látszik az önkéntelenség mozzanata, Vörösmarty *Az élő szobor* című verse esetében ezért is származhat éppen ebből az előzetességből az organicitás, a szobor eleven jelenléte. Nem csak az intencionalitás hiánya révén kapcsolódik mindez a Virginia Woolf *On Being III* című esszéjét olvasó, betegség és egészség viszonyait tárgyaló tanulmány belátásaihoz. A fájdalomról beszélni akaró szenvedő számára ugyanis nincs semmi előzetesen készen, a fájdalom az „emberi fájdalomészlelés előtti” [165.] erejének visszanyerése a kérdés. A natúrához való hozzáférés megint testtapasztalatként mutatkozik meg, ahogy az a biopoétika kontextusában gyakran előkerül; a betegség a kimondás, a betegség megnevezése előtti tételezhetősége – amennyiben itt nem szavak elszenvedéséről van szó, mint Vörösmarty esetében – natúra és nyelv viszonyában problematizálja hatékonyan a nyelvi megelőzőtség kérdését a *Nyelv, fájdalom, idő* című fejezetben.

Látás és animalitás kérdésköre azért tünteti fel különösen élesen az animalitást mint biopoétikai tapasztalat vonatkozásait, mert a vizuális érzékelés éppen arra

a Heidegger óta meghatározó belátásra mutathat rá, miszerint az állatok számára a környezettel való kapcsolatba lépés – a világot annak feltárultságában látni – helyett a környezettel való összetartozásról beszélhetünk. A Rilke két versét olvasó zoopoétika-tanulmány ezen belátás háttere előtt beszélhet testi oszcillációról csend és szívrítmus között, és innen érkezik meg a következtetésig, miszerint itt „a kép elnyelése” történik a „párduc fiziológiájában” [221.]. Nyelv és biosz viszonya ebben az összefüggésben azért körvonalazható a korábbiakhoz képest kevésbé élesen, mert mindez nyelvi eseményként elérhető, a zoopoétika esetében emiatt a világtapasztalat nyelvi indexei és megelőzöttsége egyfajta korlátként áll elő. Az emberi tekintet szerepének megkerülhetetlensége, úgy tűnik, ebben a kontextusban a legszembetűnőbb; amint a szerző Derrida nyomán zárlatként megjegyzi, maga a megnevezés is problematikus, „azé, ami önmagát embernek nevezi” és azé is, „amit ő állatnak nevez” [230.].

Az eddig kirajzolódó, nyelvelméleti alapokon álló gondolati ív a könyv két utolsó nagyobb témája szempontjából sem mutatkozik irrelevánsnak. Tanúságtétel és udvariasság ugyanis olyan módon helyezkednek el a nyelv határain, hogy mindközben nyelvhez tartozásukhoz aligha férhet kétség. A tanúságtétel „antropológiai határhelyezetei”, a kimondatlan és a nyelviesülés lehetőségének kérdésessége ellenére maga a tanúságtétel mindig ismétlésként tételeződik, valamiféle utólagosságban, az udvariasság esetében pedig a verbális nyelv határainak megközelítése történik. A tanúságtétel gyakori kiindulópontját képző antropológiai határhelyzet szingularitása a nyelvben a nyelvhez képest, a nyelv iterativitásába ágyazódva, utólagosságában mutatkozik meg, ilyen értelemben egyfajta távolságot eredményez – a *Saját halál* esetében Nádas Péternél a saját testtől. A fejezet által létesített kontextus a könyv egésze szempontjából azért nagyon fontos, mert magát az utólagosságot nem egyszerűen időbeliként tünteti fel, hanem egy nyelvi esemény visszafelé ható, hiszen az ismétlés lehetősége miatt soha nem valamiféle első kimondásként tételezhető működésében; a tanúságtétel, ahogy maga a tanú is, ennek az eseménynek az eredményeként áll elő.

A nyelvi megelőzöttség biopoétikai vonatkozásainak, nyelvi-fiziológiai mozzanatainak részletes nyelvfilozófiai megalapozottságú kifejtése olyan nézőpontokat létesít Lőrincz Csongor könyvében, amelyek aktívan hozzájárulhatnak ezen mozzanatok közelebbi megértéséhez, már csak azért is, mert nem a fenti összefüggések elrendezésében, de sokkal inkább dinamizálásában érdekeltek. Ez a megelőzöttség itt olyan tartalmazottságból származik, amely ennek időbeliségére is rá tud kérdezni, a nyelvi események szinguláris mozzanatai ezért soha nem semleges résztvevői ezeknek a viszonyoknak. A nyelvbe foglaltság tapasztalata pedig éppen ezért eredményezheti e nyelvi határfenomének fiziológiai vonatkozásainak megközelíthetőségét. [*Ráció*]

MEZEI GÁBOR